

3. Савчук Т.Г. Православне духовенство в 1920–1930-х рр.: між настановами Біблії та викликами століття / Тетяна Григорівна Савчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Вип. XXXI. – С. 243–246.
4. Савчук Т.Г. Православне духовенство в умовах голодомору 1932–1933 рр. / Тетяна Григорівна Савчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – Вип. XXXV. – С. 134–137.
5. Мученики за віру. Біографічні дані служителів культу Вінницької єпархії, репресованих у роки сталінізму / За ред. В.С. Калюжного. – Вінниця : Державне обласне видавництво, 1993. – Вип. 1. – 64 с.
6. Бобко Т.Г. Православне духовенство в суспільному житті України 20–30-х рр. XX ст.: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Бобко Тетяна Григорівна. – Запоріжжя, 2005. – 232 с.
7. Мовчан О., Гудзь В. Повсякденне життя на підприємствах і новобудовах / О. Мовчан, В. Гудзь // Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 97–238.
8. Державний архів Запорізької області, ф.р. 5747, оп. 3, спр. 9250, 142 арк.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 3185, 131 арк.
10. Державний архів Миколаївської області, ф.р. 118, оп. 1, спр. 300, 421 арк.
11. Меерович М. Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми (1917–1937 годы) / Марк Меерович. – М. : Российская политическая энциклопедия; Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2008. – 303 с.
12. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии 1920–1930 годов. – СПб. : Журнал “Нева” – Издательско-торговый дом “Летний Сад”, 1999. – 320. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/302572/read>
13. Державний архів Запорізької області, ф.р. 5747, оп. 3, спр. 100, 280 арк.
14. Державний архів Запорізької області, ф.р. 5747, оп. 3, спр. 99, 215 арк.
15. Державний архів Чернігівської області, ф.п. 8840, оп. 3, спр. 3337, 135 арк.

Савчук Т. Г. Стратегии выживания православных священников в 1930-х гг.

В статье рассмотрен процесс адаптации бывших священнослужителей к новым реалиям жизни, обусловленным проведением коллективизации и индустриализации. Определено, что в условиях формирования тоталитарного режима основными стратегиями выживания для священников стали изменение социального статуса и места проживания и тактика молчания. Прослежены особенности процесса адаптации бывших священников как в условиях села, так и города. Установлено, что приспособление к новым условиям жизни в городе проходило ускоренными темпами.

Ключевые слова: православные священники, духовенство, советская модернизация, повседневная жизнь, стратегии выживания, советская власть.

Savchuk T. G. The strategies of survival of Orthodox priests in 1930-ies.

The article describes the process of adaptation of the former priests to the new realities of life conditioned by conducting collectivization and industrialization. Defined that in the conditions of formation a totalitarian regime the main survival strategies for the priests became the changing of the social status and place of residence and tactics of silence. Features of the process of adaptation of former priests, as in the village conditions, so and in the city are traced. Established that adaptation to the new conditions of life in the city took place at an accelerated pace.

Keywords: Orthodox priests, the clergy, the Soviet modernization, daily life, survival strategies, the Soviet authorities.

УДК 94(477.64)"1943/1945"

М. В. Дєдков, І. М. Спудка

СТАН ТА ДИНАМІКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1943–1945 рр.

У статті автори досліджують проблеми, з якими зіштовхнулося мирне населення на звільненій від німецьких окупантів території Запорізької області у 1943-1945 рр. У важких умовах воєнного часу, важливим завданням органів влади було налагодження житлово-комунального господарства, що мало сприяти покращенню санітарно-епідеміологічного стану й відповідно локалізувати інфекційні захворювання, допомогти найбільш вразливим категоріям населення. На основі аналізу архівних документів визначаються недоліки та особливості функціонування органів соціального забезпечення та медичних закладів.

Ключові слова: відбудова, житловий фонд, лікарні, соціальне забезпечення.

Період радянсько-німецької війни та післявоєнного відродження став важким випробуванням матеріальних і духовних сил українського народу. Війна вплинула на свідомість, моральний стан мільйонів людей, залишила глибокий слід в людських душах. Певну частину населення вона спонукала до перегляду системи цінностей, що склалася в передвоєнний період, позбавила ілюзій минулого. Першочергове завдання, що постало перед радянською владою, полягало у налагодженні мирного життя на звільненій від нацистів території. Проблема соціального забезпечення населення, зокрема, на території Запорізької області не була предметом спеціального дослідження.

Тому дана розвідка становить значний інтерес і є актуальною з погляду заповнення певної прогалини у вивченні та відтворенні повномасштабної картини відбудовчих процесів у Запорізькому регіоні.

Фрагментарні відомості стосовно заявленої нами теми, що, на жаль, не відтворюють цілісну картину процесів, що відбувалися, знаходимо в узагальнюючих виданнях радянських часів [1]. Останнім часом з'явилася низка наукових розвідок і ґрунтовних праць, пов'язаних з відбудовчими процесами на території України, в яких дослідники намагаються висвітлити окремі аспекти налагодження мирного життя, соціально-політичних та соціально-економічних процесів, що відбувалися на звільненій території [2]. Особливої уваги заслуговує колективна монографія, присвячена Запорізькій області в роки Другої світової війни [3].

Налагодження мирного життя у містах та селищах із визволенням Запорізької області відбувалося нелегко і в досить складних умовах війни. Оскільки окупанти практично знищили центральні райони міст, де розташовувалися багатопверхові та упорядковані будівлі, проблема житловлаштування стала однією з найголовніших. Міські мешканці змушені були облаштувати під житло підвали, сараї, комори, кухні. На одну квартиру у кращому випадку припадало 1,5 родини, у гіршому – на одній житловій площі проживали разом до певного часу навіть зовсім чужі сім'ї. Останнє траплялося тому, що під час окупації та й одразу після визволення квартири займали або без дозволу, або за ордером, нашвидкуруч виданими місцевою владою, незважаючи на бронювання житлової площі їхніми колишніми мешканцями перед евакуацією [4, с.632].

Рішенням Запорізького облвиконкому від 5 грудня 1943 р. розподіл асигнувань на відбудову житлофонду та комунальних підприємств планувався наступним чином: на Сталінський район - 50 тис. крб.; на Ленінський – 5 тис. крб., на Орджонікідзевський було заплановано –10 тис. крб. [5, арк.78]. Це було значно менше у порівнянні з виділеними коштами на освітню сферу та охорону здоров'я.

29 травня 1944 р. РНК СРСР ухвалила постанову про заходи по відбудові житлового фонду у визволених районах та розширення житлового будівництва у містах та робітничих селищах [6, с.421]. У звіті Запорізького обкому ЦК КП(б)У за 1944 р. знаходимо інформацію стосовно відбудови житлового фонду у Мелітополі. На кінець 1944 р. по Мелітополю було відновлено 7428 м² житлового фонду й 6100 м² житлового фонду заводів й закладів, а також 20000 м² приватного. На житловий фонд у 1944 р. спрямовувалося 900 тис. крб., з яких використано - 553 тис. крб.; на індивідуальне будівництво із запланованих 250 тис. крб. використано 150 тис. крб.; на благоустрій міста витрачено 180 тис. з 220 тис. крб. надісланих [7, арк.68]. Виходячи з документу, можна зробити висновок, що влада прагнула частково вирішити житлову проблему шляхом стимулювання індивідуального будівництва. Але з часом з'ясувалося, що бажання влади вирішити дану проблему шляхом індивідуального або приватного будівництва призвело до того, що земельні ділянки, придатні для багатопверхової забудови, були зайнятими одноповерховими будівлями.

Робітники заводів забезпечувалися тимчасовим житлом у гуртожитках, кількість яких по м. Запоріжжю зросла з 81 у 1944 р. до 272 у 1945 р. Гуртожитки створювалися у відповідних приміщеннях, кількість мешканців в одній кімнаті становила 4-5 осіб. Стан гуртожитків за повідомленням відділу охорони здоров'я був задовільним. Дніпробуд мав 38 гуртожитків, в яких мешкало 2000 осіб; завод № 478 – 8 гуртожитків. “Комунар” мав один гуртожиток при заводі та близько 100 помешкань на приватних квартирах [7, арк.4].

Але, незважаючи на капіталовкладення, що виділялися владою на відбудову житлового фонду, розгорнути у повному обсязі будівництво до кінця війни не вдалося через брак коштів, будматеріалів, фахівців, неналагодженою роботою або відсутністю транспортних засобів тощо.

Війна внесла значні корективи не лише у демографічну структуру населення, але й у соціальну. Поряд з традиційними категоріями населення (робітники, службовці, пенсіонери тощо), що залишилися після окупації, з'явилися нові. Найбільш незахищеною верствою населення були діти, яких війна позбавила батьків. Перед місцевими органами влади постало нове завдання – боротьба з безпритульністю, що передбачала запровадження заходів щодо виявлення таких дітей та надання їм допомоги шляхом влаштування до спеціальних дитячих закладів.

На допомогу місцевим відділам освіти приходили органи міліції. 1 грудня 1943 р. заступник начальника УНКВС С. Козаков надіслав листа секретарю Запорізького міського комітету з проханням “...розглянути питання про організацію дитячих кімнат... на території кожного відділення міліції, а саме: 1-е міськвідділення міліції – центр міста, ст. частина; 2-е міськвідділення міліції – Південне селище; 3-е міськвідділення міліції – Шосте селище; 4-е міськвідділення міліції – 13 селище...” [8, арк.36(зв)]. До цього листа був доданий розроблений міліцією проект постанови Запорізького міського комітету КП(б)У та виконкому міської ради депутатів трудящих “Про організацію та обладнання дитячих кімнат при міських відділеннях міліції”, який був прийнятий до виконання.

НКВС та представники громадськості влаштовували рейди, під час яких з вулиць, вокзалів, горищ, підвальних приміщень вилучали дітей і відправляли їх до спеціально організованих приймальних пунктів, звідки згодом більшість безпритульних розподіляли по дитячих будинках різних типів. Кількість безпритульних дітей була настільки великою, що держава не могла упоратися з проблемою забезпечення їх навіть мінімальним обсягом найнеобхідніших речей і продуктів харчування [4, с.635].

З метою попередження дитячої безпритульності Виконком Запорізької міської ради рішенням від 19 квітня 1944 р. запровадив порядок та правила поведінки учнів під час їх перебування на вулицях. Зокрема, заборонялося: індивідуальний продаж квитків в кіно, театрах та інших видовищних закладах дітям та підліткам до 16 років в робочий тиждень, окрім вихідних (відвідування розважальних закладів передбачалося лише у супроводі дорослих, вчителів, вихователів та піонервожатих); дітям та підліткам до

16 років перебувати в кінотеатрах та інших видовищних закладах та місцях розваг після 20 години; торгівля тютюном, цигарками, насінням та іншими речами на вулицях та ринках. У разі порушення правил поведінки накладався штраф до 200 крб. або притягнення до судової відповідальності [9, арк.209зв]. По Запорізькій області на 1 вересня 1944 р. дітей-сиріт нараховувалося 2607, з яких у дитячих будинках – 772, на патронаті – 1835 [10, арк. 1-3].

Однією з найбільш вразливих категорій населення, що породила війна, можна назвати велику кількість інвалідів, які стали характерною ознакою практично всіх міст України. На милицях, маленьких візках, відштовхуючись від землі дерев'яними "прасками", жебракували вони на вулицях, базарах, вокзалах, у "чайних" та вагонах поїздів. На Україні таких людей (з ампутованими кінцівками) налічувалося 16,3 % від загальної кількості інвалідів. Без рук, ніг, сліпі інваліди боялися стати тягарем для своїх родин і часто-густо не поверталися зі шпиталів до рідної домівки [4, с.635].

Державні органи влади видавали цілу низку розпоряджень та постанов, що мали забезпечувати права цих людей: отримання певних пільг, спеціальних пенсій, звільнення від сплати обов'язкових для інших податків, першочергове забезпечення продуктами харчування та промисловими виробами тощо. Але на практиці ситуація була іншою – більшість постанов залишалася тільки на папері.

Для інвалідів, які були позбавлені можливості самостійно пересуватися та доглядати за собою, створювалися спеціальні заклади – будинки для інвалідів. У Запорізькій області у віданні обласного відділу соціального забезпечення перебували три таких будинки: трудовий інтернат для інвалідів війни (Михайлівський район), будинок для інвалідів похилого віку (Ново-Хортицький район, с. Веселе), колонія для дефективних дітей (Приморський район, с. Преславль). Кожен з цих будинків мав власне підсобне господарство [11, арк.77-79зв.].

З метою допомоги інвалідам війни повернутися до нормального життя, держава вдавалася до ефективної практики оволодіння ними нових професій. При відділах соціального забезпечення створювалися спеціальні курси, на яких інваліди оволодівали новими професіями, що давало їм можливість самостійно заробляти собі на життя. Запоріжжя та область теж не стали виключенням: за 1945 р. 671 особа здобули нові професії (бухгалтер, шофер, колгоспний рахівник, продавець, чоботар, майстер з ремонту годинників тощо).

01 лютого 1946 р. на обліку обласного відділу соціального забезпечення перебувало 17601 осіб у статусі інвалідів Вітчизняної війни, в тому числі по групам: "I групи – 262 особи; II групи – 7622; III групи – 9717. З них працевлаштованими виявилось майже 80% (в тому числі навчалися 13927): I групи – 20 осіб., або 7,6%; II групи – 4705 (61,7%); III групи – 9202 (або 94,7%). По галузям робіт: в промисловості – 1346 осіб., в кооперації інвалідів та в промартілях – 211, на дому – 37, в сільському господарстві – 8678, в інших організаціях – 3116. Залишені без пенсії за ухилення від роботи – 275 осіб. З загальної кількості працюючих заняті на керівних посадах – 1796 осіб інвалідів Вітчизняної війни, з них: директорами, завідувачами і заступниками – 136; керівниками міських та районних організацій – 309; головами сільрад – 150; головами колгоспів – 365; директорами радгоспів, МТС та їх заступниками – 20; бригадирами колгоспів – 728; завідувачами магазинів та столових – 88 чол." [11, арк.67].

Якість роботи Запорізького обласного відділу соціального забезпечення була досить низькою не лише в місті, а й у відповідних відділах у районах області. Підтвердженням цього факту є результати перевірки в 12-ти районах області, організованої військовим відділом Обкому КП(б)У та спеціальними бригадами Виконкому Облради депутатів трудящих. У Мелітополі виявлено: "... постійно діюча міська комісія з працевлаштування і навчання не працює і плану роботи не має; інваліди Вітчизняної війни I-й групи – 14 осіб за підприємствами і закладами не закріплені і шефства над ними ніякого немає; міський відділ соцзабезпечення питаннями роботи на дому не займається, в результаті чого такою роботою забезпечений лише один інвалід Вітчизняної війни; постачання інвалідів, як продуктами харчування, так і промисловими товарами проводиться недостатньо.

Протягом року видано інвалідам Вітчизняної війни в Мелітополі, де на обліку нараховувалося 816 чол.: мануфактури – 577 м. при потребі – 2500 м; палива – 260 тон (з необхідних 450 тон), взуття – 63 пари (250 пар), квартир – 94 чол. (109 чол.)" [11, арк.8].

Незадовільною визнано роботу районного відділу соцзабезпечення Мелітопольського району: "... умови роботи вкрай незадовільні ... співробітники (штат) знаходяться в одній кімнаті, яка не опалюється, не вистачає меблів ... кімнати очікування немає, телефон не встановлений. Необхідної допомоги районному відділу соцзабезпечення як з боку райради так і з боку райвиконкому надано не було" [11, арк.12].

Подібна ситуація спостерігалася і у Пологівському районі, де безвідповідально поставились до питання забезпечення інвалідів Вітчизняної війни паливом. Виконкомом райради депутатів трудящих було видано одну тону вугілля, яке роздали інвалідам війни I і II групи по 100 кг на особу, надавалася допомога солом'яною, але також не достатня [10, арк.13]. Також в звіті констатується той факт, що інваліди в більшості своїй працюють з низькими зарплатами [11, арк.15].

Аналізуючи причини низької якості роботи відділів соцзабезпечення, можна відзначити постійно зростаючу кількість інвалідів, значну ротацію кадрів та відповідно низьку кваліфікацію управлінського персоналу.

До обтяжливих факторів, що погіршували і так вкрай важке становище місцевого населення на звільненій території, слід віднести жахливе санітарно-епідеміологічне становище міст. Приміщення лікарень, поліклінік, амбулаторій, санепідемстанцій, дитячих ясел, садків, шкіл за часів окупації використовувалися нацистами для своїх потреб, й під час відступу як правило висаджувалися у повітря або спалювалися. У

багатьох населених пунктах були зруйновані каналізація, мережа водопостачання, знищені очисні споруди і насосні станції. На комунальні підприємства покладалося завдання відновити швидкими темпами пошкоджені об'єкти, але відбудова ускладнювалася через брак палива, води, засобів дезінфекції.

Погіршення ситуації на транспортних вузлах, де спостерігалось велике скупчення людей через масову реевакуацію населення, спричинило швидке поширення інфекційних хвороб: черевний та висипний тиф; венеричних та шкірних захворювань, зокрема, кір; туберкульоз. Таке становище було обумовлено: зниженням імунітету людей, які після окупації були виснажені і психологічно, і фізично, відсутністю найпримітивніших засобів особистої гігієни; через нестачу транспортних засобів практично не вивозилися нечистоти. У порівнянні з іншими областями України (Чернігівська та Сумська області), Запорізька область не стала осередком епідемії черевного та висипного тифу, підтвердженням чого є наступні дані: захворюваність на висипний тиф у січні 1944 р. – 97, черевний тиф – 26, у лютому того ж року – 148 та 19, березні – 266 та 20, квітні – 216 та 13.

Ситуація почала дещо змінюватися наприкінці 1944 р. завдяки покращенню санітарно-профілактичних заходів: налагодження роботи комунальних господарств, відкриття лазень тощо. "В 1945 р. водопостачання міста здійснювалося 5 водопроводами. Якість води відповідно хімічних та бактеріологічних аналізів задовільна. Санбаклабораторією проведено 230 хімічних та 620 бакдосліджень, відомчими лабораторіями проведено 601 хімічне дослідження. На кінець 1945 р. в місті відремонтовано 163 колонки у порівнянні з 42 у 1944 р. У місті функціонує 33 лазні, 2 дезстанції" [12, арк.1-3].

З 1944 р. почалася відбудова медичних закладів на території Запорізької області. Станом на 1 березня 1944 р. було відновлено роботу 22 міських лікарень на 1423 ліжка, 39 сільських лікарень на 1022 ліжка, 33 амбулаторно-поліклінічних закладів на 149 ставок, 124 сільських лікарняних ділянок, 20 фельдшерських заводських пунктів, 214 фельдшерських сільських пунктів, 15 фельдшерсько-акушерських, 75 колгоспних пологових будинків. Також у Запоріжжі розпочав роботу тубдиспансер зі стаціонаром на 50 ліжок, і майже в усіх районних центрах відкрито вендиспансери та венстаціонари.

Усього по області працювало 255 лікарів: хірургів – 34, терапевтів – 104, гінекологів – 21, венерологів – 16, педіатрів – 24, окулістів – 5, невропатологів – 3, інфекціоністів – 5, рентгенологів – 1, психіатрів – 0, стоматологів – 13. 42 ділянки функціонували без лікарів. Для повноцінного функціонування медичних закладів по області не вистачало 413 лікарів, але середнім медичним персоналом заклади були забезпечені.

У 1945 р. ситуація з нестачею лікарів практично не змінилася. У Запоріжжі станом на 1 січня 1945 р. працювало 98 лікарів, а на 1 січня 1946 р. – 208, серед яких: терапевтів – 71, хірургів – 22, акушерів-гінекологів – 20, педіатрів – 30, дерматовенерологів – 10, окулістів – 5, невропатологів – 8, психіатрів – 1, онкологів – 1, епідеміологів – 4, бактеріологів – 1, інфекціоністів – 9, санітарних лікарів – 7, стоматологів – 5 [12, арк. 26].

Подібною до Запоріжжя була ситуація у Мелітополі, про що свідчать матеріали звіту Мелітопольського міськвиконкому за 1945 р.: "У Мелітополі відновили роботу: міська та інфекційна лікарні, туберкульозний диспансер та стаціонар, вендиспансер та стаціонар й дитячі заклади. Відзначалося, що медичні заклади достатньою мірою не забезпечені медичними кадрами й розташовані в непридатних приміщеннях, наслідком чого стала їх незадовільна робота. Через недостатню санітарно-просвітницьку роботу серед населення місто знаходилося в антисанітарному стані" [7, арк.72].

Окрема увага влади приділялася вагітним жінкам та немовлятам. Але інформація, що знаходилася в наказах народних комісаріатів була досить суперечливою. Зокрема, у наказі Народного комісаріату торгівлі від 14 липня 1942 р. "Про покращення постачання вагітних жінок" містилися відомості щодо відпуску вагітним жінкам, починаючи з 6 місяця вагітності та впродовж двох місяців після родів, понад встановлених за картками нормами щомісячно: масла – 400 гр., цукру – 300 гр., крупи – 600 гр., молока свіжого – 6 літрів. Також у наказі йшлося про покращення забезпечення дітей, а саме: "забезпечити першочергове отоварювання дитячих продовольчих карток; відпускати за талонами дитячих продкарток на крупу переважно рис та манну крупу; проводити відпуск дітям до 12 років молоко за продовольчими картками за нормами встановленими РНК республік в залежності від наявності молока".

У 1945 р. в Запоріжжі функціонувало 5 жіночо-дитячих консультацій, на обліку в яких знаходилося 18984 дітей, й з них новонароджених - 2646. У поточному році на облік взято 5237 вагітних жінок, народили 2034 жінок. Відновив роботу й будинок немовляти, в якому за рік пройшло 208 дітей. Поступило 128 дітей, вибуло 110: на всиновлення 50 дітей, під патронат – 3, забрали рідні – 55, переведено до інших закладів – 2 [12, арк.23-24].

Ретельній перевірці санітарних норм підлягали харчові підприємства, об'єкти загального харчування, мережа торгівельних закладів. Свою роботу розпочали: м'ясокомбінат, молочний завод, горілчаний завод, завод газованих напоїв, карамельний цех, пірижковий цех м'ясокомбінату, завод №20 з випікання хліба (з травня 1945 р.). У річному звіті за 1945 р. знаходимо інформацію щодо функціонування в місті станом на 1 січня 1945 р. 94 об'єктів загального харчування, кількість яких збільшилася на 1 січня 1946 р. до 127; 156 крамниць та кіосків, 11 ринків. Перевірка молока та молочних продуктів здійснювалася 8 молочно-контрольними станціями. Для зберігання продуктів було створено 89 продуктових баз, овочесховищ та пунктів з соління.

До робітників харчових об'єктів висувалися додаткові вимоги, відповідно до яких вони мали проходити перевірку в медичних закладах один раз на місяць у венеролога та терапевта. Доцільність такої перевірки є зрозумілою в умовах існуючої антисанітарії в містах, але деякі факти, які ми знаходимо у звіті відділу

охорони здоров'я, ставлять під сумнів чи то непрофесіоналізм медичних працівників, чи то недбалість у виконанні своїх обов'язків. Наприклад, "... при перевірці під час медогляду виявлено 5 осіб хворих на сифіліс та один повар, хворий на гонорею" [12, арк.9].

Отже, головними недоліками, що існували в медичній сфері в зазначений період можна вважати: недостатню забезпеченість медичними кадрами; нестачу приміщень через той факт, що переважна більшість будівель зайнята іншими закладами; погане харчування; нестача медикаментів для лікування хворих, постійні міграції населення, відсутність транспортних засобів.

Таким чином, стан соціальної сфери протягом означеного періоду, не дивлячись на всі зусилля влади та допомогу громадськості, залишався на досить низькому рівні. Причин тому декілька: по-перше, нестача фінансування в умовах війни, й навіть, ті кошти, що знаходили не могли задовольнити у повному обсязі потреби найуразливіших верств суспільства. По-друге, низька якість роботи працівників відповідних відділів міських, районних виконкомів через брак професіональних кадрів, по-третє, фізичне та моральне виснаження населення на звільненій території.

Джерела та література

1. История городов и сел Украинской ССР: в 26 т. Запорожская область / Редкол.: Пред. П.Т. Тронько ; Отв. ред. тома В.И. Петрыкин ; Институт истории АН СССР . – Київ : Украинская советская энциклопедия, 1981 . – 726 с.; Запорожская область в годы Великой отечественной войны (1941-1945 гг.): Сборник документов. – Запорожье: Запорожское книжно-газетное издательство, 1959. – 362 с.
2. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.), О. С. Онищенко, О. П. Реєнт, П. Т. Тронько; Рецензенти: О. С. Рубльов, В. Ф. Шевченко. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП "Видавництво "Наукова думка, НАН України", 2011. - Кн. 2. - 943 с.; Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943-1945) / Т.В. Вронська / НАН України, Інститут історії України. – К., 1995. – 83 с.
3. Запорізький рахунок Великій війні. 1939-1945 / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський [та ін.]; Ф.Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя: Просвіта, 2013. – 416 с.
4. Вронська Т., Гальченко С. Обличчя визволених міст України після окупації і життєві стратегії городян (1943-1945 рр.) / Т. Вронська, С. Гальченко // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. – Кн. 2. – К., 2011.
5. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). – Ф.Р-75. – Оп.5. – Спр.3.
6. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. / А.Г. Шевелєв [гол. ред.] І. І. Артеменко, Б. М. Бабій, П. І. Багрій, І. К. Білодід [та ін.]. – Т. 7. – К.: Наукова думка, 1977. – 535 с.
7. ДАЗО. – Ф.102. – Оп.1. – Спр. 1021.
8. ДАЗО. – Ф. П-157. – Оп. 1. – Спр. 1238.
9. ДАЗО. - Ф.Р-75. – Оп.5. – Спр.17.
10. ДАЗО. – Ф.102. – Оп.1. – Спр. 905.
11. ДАЗО. – Ф.2936. – Оп.1. – Спр.3.
12. ДАЗО. – Ф.Р-4620. – Оп. 1. – Спр.8.

Дедков Н.В., Слудка И.Н. Состояние и динамика социальной сферы на территории Запорожской области в 1943-1945 гг.

В статье авторы исследуют проблемы, с которыми столкнулось мирное население на освобожденной от немецких оккупантов территории Запорожской области в 1944-1945 гг. В тяжелых условиях военного времени важным заданием органов власти стало налаживание жилищно-коммунального хозяйства, что должно было способствовать улучшению санитарно-эпидемиологического состояния и соответственно локализовать инфекционные заболевания, помочь наиболее уязвимым категориям населения. На основе анализа архивных документов характеризуются недостатки и особенности функционирования органов социального обеспечения и медицинских учреждений.

Ключевые слова: восстановление, жилищный фонд, больницы, социальное обеспечение

Dedkov M. V., Spudka I. M. State and pace of social sphere on the territory of Zaporizhzhia region in 1943-1945

The authors of article study problems which the peaceful population faced with on the territory of Zaporizhzhia region after the liberation from German invaders in 1943-1945. Under severe wartime conditions an important task of government bodies was to put in order housing and communal services which had to improve sanitary and epidemic state and, thus, to localize infections and help the most vulnerable strata of society. Based on the analysis of archival documents drawbacks and peculiarities in functioning of social welfare bodies and medical establishments are discussed.

Keywords: reconstruction, housing resources, hospitals, social welfare.